

RECENZE A ZPRÁVY

Šárka Caitlín Rábová, *Kulturní reflexe tuberkulózy v českých zemích 1800–1945*, Praha: Academia 2018, edice Studentské práce

Monografie Šárky Caitlín Rábové, historičky spjaté s Fakultou filozofickou pardubické univerzity, se zabývá v širokých kulturních souvislostech problematikou tuberkulózy v českých zemích 19. a první poloviny 20. století. Hned v úvodu je třeba poznamenat, že jde o práci diplomovou, jež byla díky své vysoké kvalitě vydána v edici Studentské práce nakladatelství Academia. Jde tedy o autorčin badatelský debut, jímž vstoupila na scénu současné české historiografie i do povědomí české historické obce. Učinila tak originálním, solidním a ambiciózním způsobem. V první řadě je třeba ocenit volbu tématu a jeho uchopení. Již z názvu monografie je zřejmé, že autorčím cílem bylo podniknout interdisciplinární výzkum, tedy překročit někdy příliš střežené hranice jednotlivých vědních oborů, případně i jejich dílčích metodologických směrů. Rábové pohled se sice upírá ke konkrétnímu obávanému onemocnění, v žádném případě však nezůstává uzavřen v oblasti dějin medicíny – napíná se naopak do rozlehlého prostoru kulturních dějin, zejména do sféry dnes silně rezonujících dějin těla (*Body History*) a intelektuálních dějin (*Intellectual History*). Neméně významně jsou v monografii zastoupeny též dějiny každodennosti a kulturně historicky pojaté literární dějiny. Tuberkulóza očima Šárky Rábové není „pouhou“ nemocí, tedy do značné míry statickým biologickým a medicínským fenoménem, nýbrž především kulturním a kulturotvorným konstruktem opředeným pavučinou metafor v proměňujícím se prostoru kolektivní imaginace – i z tohoto důvodu autorka zvolila pro svou interpretaci tuberkulózy a postojů společnosti k ní dlouhé časové období let 1800–1945.

Rábová strukturovala svou rozpravu o kulturní reflexi tuberkulózy do šesti rozsáhlých kapitol, v nichž se postupně věnuje historickému vývoji vědeckých poznatků o této nemoci jak v zahraničním, tak v českém medicínském diskurzu, reprezentaci tuberkulózy v evropské a české literární tvorbě, sociálním aspektům, opatřením a osvětové činnosti spjatými s TBC, dále tuberkulózním sanatoriím – a to z hlediska dobových ideálních norem i jejich reálné, mnohdy tíživé a monotónní každodennosti. V každé z kapitol lze přitom rozkrývat autorčinu schopnost pracovat s velmi pestrou škálou historických pramenů, mezi nimiž figurují například lékařské spisy, osvětové příručky určené široké veřejnosti, články v dobovém tisku, ale i texty dobové krásné literatury, ego-dokumenty a pozoruhodné ikonografické prameny jako osvětové letáky, filmy a fotografie, jež by si však zasloužily ještě o trochu větší pozornost – například pečlivější analýza fotografií, jež zachycují každodenní život v Hamzově dětské léčebně v Luži, by mohla přispět k hlubší interpretaci každodennosti (o níž písemné prameny bohužel nevydaly obsírnější svědectví) tohoto v evropském kontextu průkopnického zařízení z počátku 20. století. I přes zmíněnou

drobnou výhradu je však pramenná základna Šárky Rábové úctyhodná a nemalou měrou přispívá k čtivosti a čtenářské atraktivnosti její knihy.

Zásadním kladem monografie je i střídavý důraz, jenž je kladen jak na souvislosti dobového učeneckého diskurzu a kolektivní obraz prožívání tuberkulózy, tak na osudy jednotlivců – ať už jde o některé význačné osobnosti českých lékařů vedoucích válečné tažení proti tuberkulóze, nebo – a to především – o samotné pacienty. Autorka ve svém velkoryse rozvrženém kulturně historickém pojednání zkrátka nezapomněla na to nejdůležitější – na lidské příběhy. Přestože dochované prameny mnohdy svědčily zejména o vnější tváři tuberkulózy a boje proti ní, Rábová nerezignovala na zachycení subjektivního prožívání nemoci. Jejím ústředním historickým protagonistou se pochopitelně stal známý český básník Jiří Wolker, který prohrál svůj boj se zákeřnou chorobou ve čtyřiaadvaceti letech. Budiž autorce připsáno ke cti, že vypověděla básníkův (v českém prostředí dobře známý) příběh bez nánosu patosu a dokázala Wolkerovu reflexi pobytu v tatranském sanatoriu zužitkovat jako autentické svědectví o každodennosti tuberkulózního pacienta i metodách dobové sanatorní léčby.

Monografie Šárky Rábové je ambiciózním počinem, na němž lze obdivovat v první řadě nesmírně širokou badatelskou perspektivu a všestranné zaměření autorky, jež je schopna se přirozeně pohybovat napříč různými metodologickými přístupy a humanitními disciplínami. Díky tomu vznikla práce o tuberkulóze jako kulturním fenoménu, jež je vskutku komplexní. Je zřejmé, že by každé z dílčích pojednaných témat mohlo být dále hlouběji propracováno – některé části práce by si zasloužily ještě preciznější uchopení zejména z metodologického hlediska (například kapitola věnovaná literární reprezentaci tuberkulózy, v níž se autorka opírá o teoretická východiska americké esejistky Susan Sontagové a její klíčový text „Nemoc jako metafora“). Vzhledem k vícekrát zmíněnému autorčinu širokému vhledu do tématu lze ovšem drobné nedostatky (místy trochu popisný styl výkladu a opakování již řečeného) snadno odpustit. *Kulturní reflexe tuberkulózy* Šárky Caitlín Rábové je jednoznačně inspirativní knihou a zásadním příspěvkem k v Čechách již dobře etablovaným dějinám těla.

VÁCLAV GRUBHOFFER

Carolyn A. Day, *Consumptive chic: A History of Beauty, Fashion, and Disease*. London, 2017. ISBN 978-1-3500-0938-7.

Dějiny těla a medicíny se v prostředí české historiografie v posledních letech již etablovaly. Historikové se tradičně věnují zejména postupné institucionalizaci odborné

péče či osudům významných osobností, které se zasadily o rozvoj medicíny. Objevují se ovšem také práce, které zkoumají nejrůznější nemoci a proměny jejich chápání nejenom odbornou, ale také laickou veřejností. Nicméně jak ukázala již v 70. letech Susan Sontag ve svém díle *Illness as Metaphor*,¹ nemoc není pouhou biologickou konstantou, ale kulturním konstruktem, na jehož tvorbě se podílí celá společnost. Děje se tak zejména specifickým užíváním jazyka, resp. způsoby vypovídání o nemoci a jejím pacientovi a prostřednictvím metafor, které nemoci připisují symbolické významy. O tom, že nemoc mohla nabývat i pozitivních konotací a stát se nedílnou součástí sebe prezentace určité sociální vrstvy, pojednala ve své studii věnované podágrě např. Lucie Storchová.² Právě studium kulturního rozměru jednotlivých nemocí stojí spíše na okraji zájmu české historiografie, a tak v tomto ohledu zůstává bohatší bibliografie zahraniční provenience.

Jedním z důvodů, proč závažnou, nebo dokonce smrtelnou nemoc lidé vnímali idealizovaným způsobem, byla absence znalosti pravých příčin choroby. Teprve rozvoj mikrobiologie ve druhé polovině 19. století umožnil rozpoznat původce řady onemocnění, jejichž šíření do té doby zůstávalo záhadou, a učinil tak přítrž oněm metaforickým představám. Touto výraznou proměnou prošla také tuberkulóza, která se zejména v první polovině 19. století stala významným uměleckým nástrojem. Romantické idealizaci této choroby se věnovala již celá řada badatelů, nicméně jejich práce se omezily zejména na reflexi tuberkulózy v literární tvorbě a odlišení její biologické reality od literární interpretace.³

Velmi originální příspěvek z oblasti kulturních dějin nemoci přinesla ve své knize *Consumptive chic* profesorka historie Carolyn A. Day působící na Furman University. Autorka se domnívá, že kulturně podmíněné pojetí tuberkulózy vycházelo z odlišných názvů této choroby. Tuberkulóza byla totiž v historii známá také pod původně řeckým pojmem ftíza, který byl užíván již v 16. století. Kolem roku 1660 se začalo prosazovat označení „consumption“ (v českém ekvivalentu známé jako součotě či souchotiny), které vycházelo z fyzických projevů nemoci, a to zejména vyhublosti. Podle tohoto označení nemoc v podstatě zevnitř stravovala nemocného jedince. Nutno ovšem podotknout, že pojmenování souchotiny bylo často

¹ SONTAG, Susan. *Illness as Metaphor*. New York, 1978.

² STORCHOVÁ, Lucie. “The tempting girl, I know so well”: Representations of Gout and the Self-Fashioning of Bohemian Humanist Scholars. In *Early Science and Medicine* 21, 2016, č. 6, s. 511–530.

³ Srov. např. BYRNE, Katherine. *Tuberculosis and the Victorian Literary Imagination (Cambridge Studies in Nineteenth-Century Literature and Culture)*. Cambridge, 2011; LAWLOR, Clark. *Consumption and Literature: The Making of the Romantic Disease*. Basingstoke, 2006.

užíváno pro mnoho dalších onemocnění, která se projevovale výrazným a rychlým úbytkem na váze, nevztahovalo se tedy nutně pouze k tuberkulóze. Právě název tuberkulóza se objevil roku 1839, kdy Johann Lukas Schönlein navrhl nemoc pojmenovat podle jejích patologických projevů (tzv. tuberkulí) přímo v napadeném orgánu.

Autorka podotýká, že během 19. století byla tuberkulóza charakterizována dvěma odlišnými diskurzemi, které byly přímo vázány na sociální status daného pacienta. Zatímco ve vyšších vrstvách nabývala nemoc mnoha pozitivních konotací, u nižších vrstev byla jednoznačně stigmatem. Podle autorky byl tento dvojí přístup způsoben tím, že u vyšších vrstev byla příčina nemoci spatřována v dědičné predispozici a bohémském způsobu života, kdežto u níže situovaných lidí byla tuberkulóza spojována s jejich nevhodnými bytovými a životními podmínkami.

Podle Carolyn A. Day bylo klíčové 18. století, kdy některé lékařské autority začaly spojovat příčinu tuberkulózy s funkcí nervového systému. Právě kult citlivosti se stal hlavní příčinou nemoci jedinců pocházejících z vyšších vrstev, a umožnil jim tak jednoznačně se odlišit od pracujících a níže postavených jedinců. Tuberkulóza byla fyzickou manifestací vnitřní vášně, náboje a geniality, která byla spojována především s mužskými umělci. V polovině 19. století ovšem dochází k feminizaci tuberkulózy. Nemoc byla i nadále spojována se senzitivitou a křehkostí, ta se ale stala znakem ženství. Senzitivita, dříve připisovaná uměleckým génium, byla v novém pojetí důsledkem nedostatku kontroly a přílišné emocionality.

V souvislosti s feminizací tuberkulózy si Carolyn A. Day všímá přímé spojitosti mezi lékařskými popisy nemoci a viktoriánským ideálem krásy. Lékaři zdůrazňovali, že fyzické vzezření je projevem duševního rozpoložení jedince; v tomto kontextu tedy byla fyzická krása ženy manifestací její vnitřní krásy, resp. jejího dobrého charakteru a vnitřní citlivosti. Symptomy nemoci ve viktoriánském období naplňovaly ideál krásy: bílá pleť, červené líce, velké lesklé oči, štíhlost, plochý hrudník a tzv. andělská křídýlka, jak se poeticky přezdívalo vysedlým lopatkám. Lékaři si nicméně uvědomovali, že toto vzezření je nezdravé, a je tudíž znakem tělesné slabosti. Fyzická krása se tedy stala jakýmsi diagnostickým prostředkem a znakem predispozice k tuberkulóze.

Originalita a výjimečnost knihy *Consumptive chic* však spočívá v tom, že autorka dokázala odhalit, jak ideál krásy spojovaný s nebezpečnou chorobou ovlivnil dobový kosmetický a módní průmysl. Ačkoliv lékařský diskurz upozorňoval na patologickou stránku onoho ideálu krásy, jeho typické znaky zůstaly kýženým cílem mnoha žen. Dívky tak začaly využívat umělé prostředky, které jim měly dopomoci tuberkulózní vzezření napodobit. Rozšířilo se tak masivní užívání make-upu či pudrů, které měly ženám zajistit mramorově bílou pleť a jemně červené líce, ztmavit řasy, a dokonce se objevily způsoby, jak na bílé pleti imitovat modré žíly. Jak autorka ukazuje, největší změny vnesl „tuberkulózní vzhled“ do stylu oblékání, který se

začal prosazovat ve 40. letech 19. století a který označuje jako *consumptive chic*. Typický byl zejména výraznou manifestací, resp. imitací fyzických projevů tuberkulózy. Šaty značně limitovaly pohyb, byly těsně přiléhající, vyznačovaly se také úzkými dlouhými rukávy, které odhalovaly ramena. Nedílnou součástí šatníku zůstal korzet, nicméně „novinkou“ byla snaha zeštíhlit celý trup, který měl působit křehce, štíhle a slabě. Právě snaha co nejvíce zúžit celou vrchní část těla měla za následek hrbení, které imitovalo zmíněná suchotinářská křídýlka.

V závěru knihy neopomíná autorka v návaznosti na éru korzetů zmínit lékařský boj proti této módě. Odborníci jejich nošení považovali za značně nebezpečné, neboť vyvíjely přílišný tlak na oblast hrudníku a plic, znemožňovaly nositelce volně dýchat a deformovaly tělesnou konstrukci. Právě tlak v oblasti plic a v důsledku něho zkrácený dech byly viděny jakožto hlavní příčiny onemocnění tuberkulózou. Snaha napodobit tuberkulózní vzezření tak ve skutečnosti dle dobového lékařského diskurzu mohla vést k propuknutí nemoci, a tak se podle lékařů ženy dobrovolně „vrhaly vstříc tuberkulóze“.

Carolyn A. Day ve své práci ukázala, že romantizace a idealizace tuberkulózy překročila hranice literární fikce a nezůstala doménou pouze krásných padlých hrdínek, jako byla Markéta Gautier z románu *Dáma s kaméliemi* Alexandra Dumase ml. nebo Fantine z románu Victora Huga *Bídící*. Právě naopak, stala se celospolečenským a natolik silným fenoménem, že řada žen neváhala umělými prostředky tento ideál krásy co nejdříve napodobit. Na jejich potřeby a snahy velmi hbitě reagoval spotřební průmysl, který k rozšíření tohoto typu krásy rovněž přispěl. Prostřednictvím široké škály pramenné základny autorka odkrývá vzájemný vztah mezi módním stylem dámského odívání a lékařským chápáním nemoci. Carolyn A. Day navíc své hypotézy doplnila o množství lékařských i módních vyobrazení, fotografií a karikatur. Díky atraktivnímu tématu a jeho bravurnímu zpracování tak její práce nezůstává určena pouze úzkému okruhu odborné veřejnosti, ale stejně tak ji ocení i laický čtenář.

ŠÁRKA CAITLÍN RÁBOVÁ